

*здобувач Інститута психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
асистент кафедри практичної психології, Маріупольський державний
університет, м. Маріуполь*

ТРАНСФОРМАЦІЯ Я-ОБРАЗУ У ЖІНОК В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ТЕРМІНУ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

У статті представлено теоретичний та емпіричний аналіз проблеми Я-образу в структурі Я-концепції у жінок, які знаходяться в місцях позбавлення волі. Категорія «Я-образ» розглядається науковцями з позицій: когнітивного компоненту, що характеризує пізнавальні процеси особистості (М.Й.Боришевський); когнітивної складової фізичного «Я» людини (Є.Т.Соколова); комплексного відображення системи особистісних ставлень (А.Г.Асмолов); розуміння людини як душевно-духовної істоти (В.О.Татенко); метапсихологічної категорії процесів самосвідомості (А.В.Петровський). У нашому дослідженні психологічне поняття «Я-образ» використовується як таке, що комплексно відображає систему особистісних ставлень індивіда до себе.

Ключові слова: *Я-образ, Я-концепція, механізми, трансформація, місце позбавлення волі, термін покарання.*

Постановка проблеми. Теоретичний аналіз проблеми Я-образу особистості дозволив дійти висновку, що Я-образ є інтегральною формою самосвідомості людини, що виникає на певному етапі її соціального розвитку в результаті набуття особою життєвого досвіду й досягнення певного рівня сформованості когнітивних та емоційних структур особистості. Формування Я-образу, таким чином, є ознакою нового рівня самосвідомості, який характеризується найбільш зрілим усвідомленням особою своєї сутності. Я-образ людини розглядається як узагальнений глобальний механізм саморегуляції поведінки на особистісному рівні, підкреслюється його роль у забезпеченні почуття ідентичності, самотожності людини (М.Й. Боришевський). Я-образ легко піддається впливу соціума, в якому знаходиться людина і тому в даній статті розглядається, як саме впливає соціально-психологічне середовище пенітенціарної системи та особливості взаємодії засуджених на трансформацію образу Я, в залежності від терміну відбування покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою дослідження є: психологічні концепції, що розкривають зміст та структуру самосвідомості, особливості

формування Я-образу особистості, становлення її ідентичності (Р.Бернс, М.Й.Боришевський, Е. Еріксон, І.С.Кон, Г.С.Костюк, В.В.Столін, П.Р.Чамата, І.І.Чеснокова), роботи представників класичних, соціологічних та вітчизняних шкіл, стосовно виправлення засуджених у пенітенціарній системі – А.Фейербах, В.Грольман, Г.Спенсер, В.Джемс, Е.Торндайк, А.Комбс, К.Холл, І.П.Павлов, А.С.Макаренко [4].

Мета статті - визначити основні механізми трансформації образу «Я-жінка» в залежності від терміну відбування покарання в місцях позбавлення волі та розробити корекційну програму для збереження образу «Я-жінка».

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття свідомість, самосвідомість були об'єктом наукового аналізу, починаючи ще з праць давньогрецьких мислителів, зокрема, Платона, Арістотеля та інших. Природа самосвідомості тривалий час розглядалась у руслі релігійно-схоластичних та філософських напрямків. Проте предметом спеціального вивчення психології вона стає на межі ХІХ та ХХ століть, починаючи із робіт У.Джеймса. Подальше вивчення самосвідомості людини здійснювалось переважно у таких напрямках: психоаналіз (З.Фрейд, А.Фрейд, К.Хорні та ін.), аналітична (К.Юнг та ін.), індивідуальна (А.Адлер та ін.), гуманістична (А.Маслоу, Г.Олпорт, К.Роджерс та ін.) психології, гештальт-терапії (В.Келер, К.Коффка, Ф.Перлс та ін.) [1].

У вітчизняній психології (Б.Г.Ананьєв, І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, П.Р.Чамата та ін.) обґрунтування проблем розвитку самосвідомості та її продукту – «Я-образу», ґрунтувалося на основі базового принципу єдності психіки і діяльності [2]. Важливими здобутками науковців є положення про залежність розвитку самосвідомості від процесів мовлення, суспільного життя людини (Л.С.Виготський); феномен відкриття образу «Я» у підлітковому віці (С.Л.Рубінштейн); генезис «Я-образу», як фактор формування особистісних та характерологічних рис індивіда (О.М.Леонтьєв) [5].

Базові підходи до вивчення проблематики самосвідомості зумовили дослідження окремих прикладних та теоретичних питань: а) генезис самосвідомості відповідно вікових періодів розвитку особистості (І.В.Дубровіна, В.С.Мухіна, В.А.Семиченко, О.П.Сергеєнкова, С.П.Тищенко та ін.); б) залежність формування самосвідомості від впливу соціального оточення (О.О.Бодальов, Я.Л.Коломенський, Н.А.Побірченко, В.В.Столін та ін.); в) особливості формування професійної самосвідомості і, зокрема, вчителя (В.В.Власенко, О.Г.Мороз, Л.Д.Столяренко, В.І.Юрченко та ін.); г) виховання громадянської свідомості і самосвідомості особистості (М.І.Алексєєва, М.Й.Боришевський та ін.); д) роз-

воток самосвідомості як ознаки самоконтролю та саморегуляції поведінки (М.Й.Боришевський, Л.В.Долинська, С.Г.Якобсон та ін.); е) розвиток самосвідомості учнів із труднощами у навчанні (О.В.Скрипченко, Т.М.Титаренко та ін.); є) особливості формування самосвідомості дітей із алкогольно-узлижених сімей (Н.Ю.Максимова та ін.); ж) аналіз системи змістових установок акцентуїтованих підлітків (С.І.Подмазін, О.І.Сібіль та ін.) [2].

Категорія «Я-образ» розглядається науковцями з позицій: 1) когнітивного компоненту, що характеризує пізнавальні процеси особистості (М.Й.Боришевський, Л.В.Долинська, П.Р.Чамата та ін.); 2) когнітивної складової фізичного «Я» людини (Є.Т.Соколова, Р.Екман, М.Малтц та ін.); 3) комплексного відображення системи особистісних ставлень (А.Г.Асмолов, І.Д.Бех, О.В.Скрипченко та ін.); 4) розуміння людини як душевно-духовної істоти (В.О.Татенко та ін.); 5) метапсихологічної категорії процесів самосвідомості (А.В.Петровський, М.Г.Ярошевський та ін.). У нашому дослідженні психологічне поняття «Я-образ» використовується як таке, що комплексно відображає систему особистісних ставлень індивіда до себе [3].

Окремим блоком стоять дослідження, предметом яких є вплив кризових ситуацій на Я-образ в структурі Я-концепції особистості. Криза розглядається як багатопланове явище, яке є предметом великої кількості теоретичних, експериментальних та прикладних досліджень філософів, соціологів та психологів. У зазначених дослідженнях аналізується природа кризи, пропонуються різні класифікації видів кризи, описуються особливості переживання кризи особистістю. Перелічені питання висвітлюються, виходячи з поглядів відомих дослідників кризових ситуацій Ф.Є.Василюка та Т.М.Титаренко. Окремо аналізу підлягають також праці зарубіжних та вітчизняних дослідників, які стосуються проблем адаптації особистості до кризової ситуації (Ф.В.Бассін, Б.В.Зейгарник, Т.С.Кудріна, Р.Лазарус і С.Фолкман, А.Фрейд, З.Фрейд, Т.С.Яценко та ін.). До кризової життєвої ситуації можна віднести переїзд на постійне місце проживання в іншу країну, часткова або повна втрата працездатності, наявність складного захворювання, відбування покарання в місцях позбавлення волі та інше [6,7].

Переживання життєвої кризи або кризової життєвої ситуації може призвести до наступних конструктивних чи деструктивних змін Я-образу в структурі Я-концепції особистості.

Афективні зміни – пов'язані із змінами в емоційно-вольовій сфері, що відбуваються в процесі переживання кризової ситуації. Виражаються у зміні емоційного ставлення людини до власного життя в цілому і окремим тимчасовим модусам і подіям. Можуть призвести до переоцінки значимості окремих подій у ході власно-

го життя; значущості минулого життя, зміни співвідношення вербальних і невербальних оцінок подій особистістю.

Зміни на когнітивному рівні – коригування усвідомлюваною життєвої програми, зміни раціонального усвідомленого ставлення до майбутнього, переоцінка життєвих планів, цілей та обставин, коригування соціально-професійної позиції, зміна ієрархії життєвих сфер.

Зміни ціннісно-сислової спрямованості – зміни піддається життєва філософія, на основі якої вибудовується індивідуальна історія життя суб'єкта, ставлення до майбутнього; відбувається переосмислення сенсу власного життя та життя в цілому; змінюється структурна організація, у зв'язку з переглядом значимості тих чи інших життєвих цінностей, інтересів, ідеалів, переконань.

Зміни ступеня осмислення та інтеграції життєвого досвіду – пов'язані з впливом кризових подій, ситуацій на структуру самосвідомості особистості. Так, Л.Ф.Бурлачук і Е.Ю.Коржова виділяють такі типи змін у структурі «Я-концепції» особистості під впливом кризи: а) криза призводить до інтеграції раніше витісненого і відокремленого досвіду суб'єкта та коригування Я-концепції, що сприяє підвищенню адаптивного потенціалу особистості, б) криза веде до посилення колишньої «Я-концепції», при цьому новий життєвий досвід ігнорується особистістю; в) криза призводить до руйнування існуючого уявлення про себе і про свій життєвий шлях і дезадаптації особистості.

Також можуть відзначатися зміни в оцінках значимості міжособистісних відносин, основний акцент ставиться на зміну в емоційному стані людини, відчутті глибокого розчарування в ідеалах, викликані відповідними подіями його життєвого шляху. Дані зміни в поглядах, відносинах до предметів і явищ навколишнього світу носять досить стійкий характер [6].

Методика та процедура дослідження. Для визначення основних механізмів трансформації образу «Я-жінка» в залежності від терміну відбування покарання в місцях позбавлення волі було проведено дослідження, в якому брали участь засуджені Приазовської жіночої виправної колонії № 107. Загалом у дослідженні приймало участь 40 осіб, з них 19 засуджених, які мають термін відбування покарання від 1 до 5 років та 21 засуджених, які мають термін відбування покарання від 7 до 14 років. Дослідження проводилось в три етапи. Перший етап – підбір та обґрунтування методів, за допомогою яких можна визначити складові образу «Я» засуджених, емоційно-ціннісне ставлення до себе, як до жінки, а також визначити основні механізми трансформації образу «Я-жінка» в залежності від терміну відбування покарання в місцях позбавлення волі. Другий етап – використання підбраного

блоку методик в ході дослідження в обраній групі, обробка даних, отриманих в ході дослідження, їх порівняльний аналіз, побудова на основі даних таблиць, діаграм. Третій етап – розробка корекційної програми, опробування та аналіз її ефективності.

Зважаючи на особливість вибраної проблематики, виникає необхідність використання ряду методів: тест «Хто Я?» (М.Кун, Т.Макпартленд; модифікація Т.В.Румянцевой), авторська методика Т.С.Яценко: психоаналіз комплексу тематичних малюнків («Я серед чоловіків» та «Я серед жінок»). В даній роботі ми опублікуємо дослідження за однією методикою.

Аналіз результатів дослідження. Результати, виявлені нами за допомогою методики «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд; модифікація Т.Румянцевой) показали, що жінки, які відбувають покарання, не в змозі виконати завдання в повному обсязі. З 20 потрібних суджень стосовно себе, лише 6 (15%) засуджені відповіли на питання завдання у повному обсязі, 12 (30%) відповіли на завдання лише на половину, 18 (45%) досліджуваних відповіли на питання Хто я? лише за 5-6 пунктами та 4 (10%) засуджені не мали бажання приймати участь в данному завданні. Виходячи з цих результатів можна зробити висновок, що лише 15% досліджуваних мають високий рівень сформованості образу Я. Дані відображені в рисунку 1.:

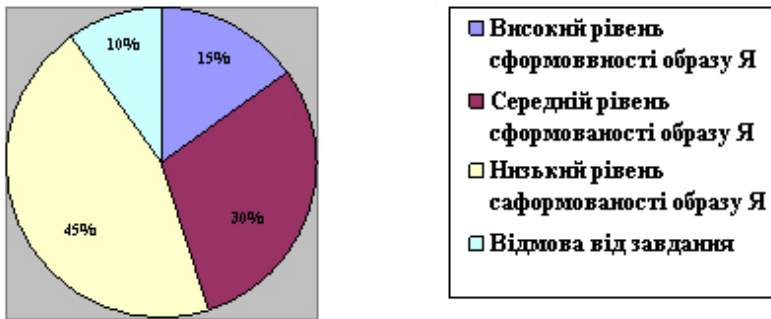

Рис.1. Рівень сформованості образу Я.

За результатами данної методики можна виділити, що не залежно від терміну відбування покарання, 75% (30 осіб) опитуваних виділяють образ «Я-жінка», та лише 25% (10 осіб) жінок, які знаходяться в місцях позбавлення волі взагалі не визначають образ «Я-жінка».

Серед них 12,5% (4 особи) негативно ставляться до завдання та відповідають на питання загальними фразами («я є особистість поважаюча себе», «я добра, але і дуже жорстока натура»), а 12,5% (6 осіб) взагалі не мають в структурі Я-образу навіть статевої ідентифікації жінки, але є інші складові Я-образу (я ігрок, я помічник, я коханий, я розумний, я футболіст та інші.). Загальний термін відбування покарання цих жінок (25%) складає не менше 7 років позбавлення волі. Ми висуваємо припущення, що порушення Я-образу пов'язано саме з терміном відбування покарання.

Також можна зазначити, що найбільш часто зустрічаються у досліджуваних жінок (75%), які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, окрім образу Я-жінка, такі складові Я-образу, як Я-мати, Я-донька, Я-сестра, Я-подруга та інші.

Виходячи з того, що в усіх досліджуваних (40 осіб), які відбувають певний термін покарання за скоєний злочин, однією з складових повинно бути образ «Я-засуджена» або «Я-злочинець». Але лише 10% (4 особи) це зазначили у своєму списку. Це свідчить про те що більшість не може прийняти на себе цю роль, або не до кінця усвідомили її наявність у своєму житті, або не згодні з покаранням, вважають себе не винною.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В результаті теоретичного аналізу аспектів дослідження Я-образу в структурі Я-концепції в психологічній науці ми дійшли висновку, що існує велика кількість теоретичних, експериментальних та прикладних досліджень, присвячених цьому феномену. Я-образ є одним з компонентів Я-концепції, який формується під впливом життєвого досвіду людини, проте досить рано він сам набуває якості активності й починає впливати на інтерпретацію цього досвіду, на мету особистості, систему її очікувань та прогнозів щодо свого майбутнього, на оцінку своїх досягнень і тим самим на її ставлення до самої себе. Під впливом багатьох факторів, Я-образ може деформуватись, або навіть трансформуватись в структурі Я-концепції.

Проаналізовані нами теоретичні дослідження показують, що перебування в місцях позбавлення волі – є кризовою життєвою ситуацією. Кризова ситуація при цьому розглядається, як ситуація емоційного та інтелектуального стресу, що потребує значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу. Переживання цієї кризової життєвої ситуації може призвести до конструктивних чи деструктивних змін Я-образу в структурі Я-концепції особистості.

Головною проблемою утримання жінок в виправній установі є те, що склалися в радянський період умови відбування покарання не враховують психологічні та фізіологічні особливості, прита-

манні жінкам, тобто жінки утримуються як чоловіки або, точніше, як якась усереднена людина, без урахування статевих, вікових та інших індивідуальних особливостей.

Через умови перебування, специфіку місцевих порядків, особливості взаємодії з засудженими, через норми та цінності виправної установи відбуваються зміни, як в образі «Я-жінка» так і в «Я-концепції» в цілому. Ці зміни можуть проявлятися в психічних розладах, поведінкових порушеннях, заміною однієї соціальної ролі на іншу, яка більш притаманна середовищу в якому знаходиться засуджена тощо.

В результаті нашого емпіричного дослідження було виявлено, що для більшості засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, характерним є низький рівень сформованості образу Я, незалежно від терміну відбування покарання.

Подальше дослідження полягає в обґрунтуванні і перевірці експериментальним шляхом трансформації Я-образу у жінок за іншою методикою нашого дослідження та апробація корекційної програми, яка спрямована на збереження образу «Я-жінка» в місцях відбування покарання, за допомогою підвищення рівня самооцінки, розвитку емоційної сфери, що, в свою чергу, дозволить засудженій краще розуміти власні емоційні стани, а також розрізняти емоції та почуття оточуючих осіб, підвищення рівня творчого потенціалу, розширення уявлень про себе, як жінки.

Список використаних джерел.

1. Вереїна Л.В. Досвід формування позитивної емоційної орієнтації Я-образу // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / Л.В. Вареїна – 2002. – Т. IV – ч. 3. – С. 34-38.
2. Иващенко А.В. Проблемы Я-концепции личности в отечественной психологии / А.В. Иващенко, В.С. Агапов // Мир психологии. Научно-методический журнал. – М. – Воронеж, 2002. – №2. – С.34-41.
3. Клопота Є.А. Я-образ у структурі самосвідомості незрячої людини // Вісник ХДПУ ім.Г.С.Сковороди. Психологія./ Є.А. Клопота – Харків: ХДПУ, 2001. – Вип.8. – С.104-110.
4. Кон И.С. Категория «Я» в психологии / И.С. Кон // Психол. журнал. – 1981. – Т. 2. – №3. – С. 60-68.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М., 1975. – 265 с.
6. Свенцицкий А.Л. Я-концепция и самооценка / А.Л. Свенцицкий // Социальная психология: учеб. – М.: Изд-во Проспект, 2005. – С. 68-70
7. Ушатіков А.І. Основи пенітенціарної психології / А.І. Ушатіков, Б.Б. Козак – Рязань, 2002. – 554с.

Bibliography

1. Vereina L.V. Experience the formation of positive emotional orientation self-image // Problems of general and educational psychology. Coll. Science. pr. Insytutu psychology. GS Kostyuka Pedagogical Sciences of Ukraine / LV Vareina. – 2002. – T. IV – №. 3. – P. 34-38.
2. Yvaschenko A.V. Problems of self-concept of personality in psychology Patriotic / A.V. Yvaschenko, V.S. Agapov // World psychology. Nauchno- methodical magazine. – Moscow – Voronezh, 2002. – №2. – P.34-41.
3. Clopota E.A. I image the structure of human consciousness blind // Bulletin HDPU Skovoroda. Psychology. / E.A. Clopota. – Kharkov: HDPU, 2001. – №.8. – P.104-110.
4. Con Y.S. Category “I” in psychology / Y.S. Con // Psychology magazine. – 1981. – T. 2. – №3. – P. 60-68.
5. Leontiev A.N. Activities. Consciousness. Personality / A.N. Leontiev. – M., 1975. – 265 p.
6. Svetsytskyy A.L. I-concept and self-image / A.L. Svetsytskyy // Social psychology: Textbook. – M. : Prospekt Publishing House, 2005. – P. 68-70
7. Ushatikov A.I. Basics of penitentiary psychology / A.I. Ushatikov, B.B. Kozak. – Ryazan, 2002. – 554s

Кулікова А.А. Трансформации Я-образа у женщин в зависимости от срока отбывания наказания

В статье представлены теоретический и эмпирический анализ проблемы Я-образа в структуре Я-концепции у женщин, которые находятся в местах лишения свободы. Категория «Я-образ» рассматривается учеными с позиций: когнитивного компонента, характеризующий познавательные процессы личности (М.Й.Боришевський); когнитивной составляющей физического «Я» человека (Е.Т.Соколова); комплексного отражения системы личностных отношений (А.Г.Асмолов); понимание человека как душевно-духовного существа (В.О.Татенко); метапсихологической категории процессов самосознания (А.В.Петровский). В нашем исследовании психологическое понятие «Я-образ» используется как такое, что комплексно отражает систему личностных отношений индивида к себе.

Ключевые слова: Я-образ, Я-концепция, механизмы, трансформация, места лишения свободы, срок наказания.

Kulikova A. Transformation of women self-image depending on the term punishment.

In this article are represented theoretical and empirical analyses of the Self-image problem in the structure of women Self-conception which are in the institutions of confinement. Category “self-image” is considered by scientists of the position: the cognitive component characterizing the cognitive processes of the individual (M.Y.Boryshevskyy, L.V.Dolynska, P.R.Chamata et al.); Cognitive physical component “I” of the person (Ye.T.Sokolova, P.Ekman, M.Maltz et al.); integrated mapping system of personal attitudes (A.H.Asmolov, I.D.Beh, O.V.Skrypchenko et al.); understanding of man as a soul-spiritual beings (V.O.Tatenko et al.); metapsyholohichnoyi category of identity processes (A.V.Petrovskyy, M.H.Yaroshevskyy et al.). In our study the psychological concept of “self-image” is used as being a complex system reflects the personal attitudes of the individual to himself. Staying in places of confinement - a crisis situation. The crisis thus viewed as emotional and intellectual situation of stress, which requires a significant change in perceptions about the world and about themselves in a short period of time. The experience of the crisis situation in life can lead to constructive or destructive changes in self-image structure of self-concept of the individual. Due to the conditions of stay, specific local orders, especially the interaction with prisoners through norms and values of penal institutions is changing, both in the form of “I am Woman” and the “self-concept” in general.

Key words: *Self-image, Self-conception, mechanisms, transformation, the institutions of confinement, term for serving a punishment.*